

Szír orthodox nagyhét Bécsben

Déri Balázs és Földváry Miklós rádiós beszélgetése

A Bartók Rádió Beszélgetések az egyházzenéről című sorozatában (szerk. Papp Márta) először 2003. július 20-án, augusztus 17-én és szeptember 14-én elhangzott műsor némileg szerkesztett változata, az élőszó sajátosságainak megtartásával.

D.B.: Nem kell elmennünk Szíriába, Törökországba, Libanonba vagy Mezo-potámiába, hogy a szír orthodox liturgiával találkozzunk. Hozzánk legközelebb Bécsben van szír közösség, a XIII. kerületben, a schönbrunni kastély mellett, Hietzingben, egy kedves villanegyedben.

F.M.: Sőt inkább külváros ez, villamossal kell kiutazni. Schönbrunnon túlmenve egyszer csak meglátunk egy szürke, nem különösebben friss állapotban lévő, közepméretű barokk templomot, mint annyi van a környéken, akár Bécsben is. Építészetiileg nem különösebben érdekes. Római katolikus templom volt eredetileg, most azonban a bécsi szír közösség használja. Úgy 30 évvel ezelőtt kapták meg a katolikusoktól.

D.B.: Azt állítják, hogy ez volt az első szír rítusú templom egész Nyugat-Európában. Jelenleg Bécsben, úgy mondják, két szír közösség működik. Két évvel ezelőtt voltam először itt, akkor még nehezen fértek el.

F.M.: Elmondhatnád azt is, hogyan kerültél ide egyáltalán.

D.B.: Két évvel ezelőtt Bécsben, a görög orthodox nagyhét utolsó három napját, tehát a szent három napot vettem föl magnetofonra. Egy alkalommal hirdetéseket nézegettem a Stephansdomban, ott láttam egy kis papíron felsorolva a bécsi keresztény egyházakat, és fölfedeztem, hogy van szír orthodox templom is.

F.M.: És azonnal át is mentél oda, amikor a görög templomban nem folyt istentisztelet. Most fordítva: amikor a szíreknél nem volt liturgia, mentünk át a görögökhöz. Meg kell mondani, hogy a görögök zenei színvonala alulmúlja a gazdasági színvonalukból következtethető lehetőségeiket. Hiszen a görögök már hosszú ideje az egyik leggazdagabb, s nem is kis létszámú közösség Bécsben. Nagyon szép templomuk van, a püspöknek zengő, irtózatosan nagy hangja, viszont a kántorok nem elsőrangúak. Ellenben a szírek, akik sokkal kevésbé gazdagok és kevésbé látványos helyen laknak, jóval szebb hangokat tudhatnak magukénak, élükön a pappal, Emanuel Aydin püspöki vikáriussal (chorepiskopos), a kántorral, sőt, aki a legfontosabb, a kántortanítóval, mert a szírek nemcsak elhozták Törökországból, Irakból vagy a Közel-Kelet más országai-ból a maguk hagyományát, de gondoskodnak a továbbadásáról is.

D.B.: Kiderült tehát, hogy nagyszerű közösségre akadtam Bécsben. Ennek oka nagyon sajátos. Messze vissza kell menni a történelemben, az V. századi keresztény hitvitáig. Két nevezetes zsinatot, az efezusi és a kalcedónit kell megemlítenünk. Az egyik 431-ben, a másik 451-ben volt, egymástól 20 év távolságra. Az efezusi zsinat után a nesztoriánusok különültek el az orthodox kereszténység testétől, 451, vagyis a kalcedóni zsinat után pedig az ún. monofizita kereszténység vált le vagy különült el fokozatosan.

F.M.: Erről már beszéltünk a kopt műsorban (ld. *Magyar Egyházzene XI* [2003/2004] 117–136. *A Szerk.*), mikor egyik előző utunkról volt szó. Hisz eredetileg a koptok is monofiziták, bár újabban megegyeztek a bizánci egyházzal, és a római egyházzal is tisztázták, hogy csak terminológiai félreértésről volt szó.

D.B.: A monofizitizmus lényegi tanítása, hogy ugyan Jézus egyetlen személyben a megtestesülés után is fönállt a kettős, az isteni és az emberi természet, mégis az isteni természet —egy szép képpel úgy mondják— az emberit fölszívta magába, mint egy harmatcseppet a nap.

F.M.: Így próbálják most, a kiegyezés után elmagyarázni, hogy mit értettek ők a monofizitizmus alatt, és hogyan hozható ez egy nevezőre az orthodoxyiával.

D.B.: Ebben nagyon komoly teológiai megfontolások voltak. Annyiszor elmondtuk már, hogy bizony az „i”, amelyről Madách azt sugallja az Ember tragédiájában, hogy valami nagyon csekély, elhanyagolható dolog, amin kár is volt vitatkozni, a kereszténység lényegét érinti.

F.M.: Érdeemes megjegyeznünk, hogy ez a szemlélet egész liturgiákat meghatároz. A keleti liturgiákat, leginkább a koptot, de hasonlóképpen a szírt is nagyban befolyásolja az, hogy milyen Istenre tekintenek, amikor énekelnek. Ez zenéjük arculatában is kifejeződik, sőt egész liturgikus magatartásukban.

D.B.: Ahogy Szerapión atya, az én kopt lelkivezetőm mondta: a nyugatiak úgy tekintenek Jézus Krisztusra, mint barátira, sőt —így mondta— mint haverra. Ez egy monofizita számára elképzelhetetlen. Istenre, Krisztusra mindig csak a legtökéletesebb hódolattal tud gondolni, és ez fejeződik ki akár a szír liturgia egyszerű, alázatos megközelítésében, akár a kopt liturgiában, amely hatalmas nekikészüléssel, igen hosszú liturgiával hódol Isten előtt.

Még egy félreértést el kell oszlatni, amikor azt mondjuk, hogy szírek. Nem a jelenlegi államalakulattól kell kiindulnunk: Szíria lakói nagyrészt arab nyelvűek. Az Eufrátesz és a Tigris felső folyásánál, azon a ponton, ahol Szíria Törökországgal érintkezik, a hegyek között élnek talán még néhány tízezren, akiknek az anyanyelve a szír, azaz újszír nyelv. Nagyrészt ez a bécsi közösség is közülük ered. De nemcsak szír anyanyelvű keresztények élnek Bécsben. Vannak, akik régen elarabosodtak. Találkoztunk Bagdadból menekült arabbal, aztán Damaszkusz környékéről származókkal is. Talán török nyelvűek is vannak, néha a pap röviden törökül is beszél, imádkozik.

F.M.: Amint említetted, menekült volt ez az illető bagdadi ember, és ez talán nem teljesen világos a hallgatónak. Valóban arról van szó, hogy a Közel-Kelettel kapcsolatban —amely pedig manapság sokszor áll az érdeklődés kö-

zépontjában— több nemzetiségről van szó, mint amennyit itt Európában vagy Amerikában ismerni szokás. A Közel-Keleten nemcsak arabok laknak, nemcsak muszlimok és azon belül sem csak szunniták és sűiták, hanem bizony keresztények is. Maguk a szír keresztények hangsúlyozzák is —láttuk a folyóirataikban—, hogy ők is jelen vannak a Közel-Keleten, ők is fontos hagyományt képviselnek. Még hozzá milyen fontos hagyományt! Ők azok, akik eredetüket tekintve a legrégebbi keresztény hagyományt alkotják. Úgy említették őket, hogy jakobiták. A jakobita név Szent Jakab apostolra utal, az Úr testvérére, tehát János fivérére, aki rokona volt valamilyen formában Jézusnak, és ő volt az első jeruzsálemi püspök.

D.B.: Ez az egyik magyarázata valóban, és ők inkább ezt hangsúlyozzák, hogy tudniillik Szent Jakabra megy vissza a liturgiájuk és a liturgikus nyelvük is. Mert liturgikus nyelvük az arameus, és nagyon szeretik emlegetni, hogy ez volt Jézus és az apostolok anyanyelve.

Amikor első alkalommal kint voltam és az istentisztelet után mentem haza a metrón, odajöttek hozzám a kisfiúk: ők egymás között, asszimilálódván, már inkább németül beszéltek (persze tudnak rendesen szíriül is), de nagyon büszkén mondták, hogy ők ugyanazt a nyelvet beszélnek, mint Jézus Krisztus.

Mindamellettt volt egy másik Jakab is a jakobita történelemben. Egy Jakob Baradaj nevű pap, akit az alexandriai pátriárka püspökké is szentelt. A VI. század elején ő szervezte meg az addig önálló egyházszervezetbe még nem tömörült nyugati, monofizita szíreket. Itt meg kell említenünk Antiochiát. Antiochia körül szerveződött meg a szír kereszténység a IV–V. században. A város akkor a Római Birodalomhoz tartozott, és a következő évszázadokban is egymás mellett élt a görög nyelvű, Bizánchoz kötődő orthodoxia és a szír kereszténység nyugati ága —a keleti szíreket régebben nesztoriánusoknak, ma asszír keresztényeknek vagy káldoknak nevezzük—, és sok-sok üldöztetésben volt része a VI–VII. században részben Bizánc részéről, részben a perzsa betörések miatt. A muszlim időkben eleinte békében éltek, hiszen a muszlimok szövetségesei voltak Bizánccal szemben. De a mongol hódításokor, Timur Lenk idején, majd a XVII. század környékén az Ottomán Birodalomban bizony súlyos veszteségeket szenvedtek.

F. M.: Részben éppen ezek miatt őrződött meg az egész hagyományuk. Így akár Jakab apostoltól származnak, akár nem, földrajzilag és nyelvileg, sőt tulajdonképpen etnikailag is kétségkívül a legközelebb állnak az első keresztényekhez. Nem is arabos kinézetűek, hanem valami egyedi, noha sémita arculatot mutatnak.

D.B.: Emlékszem, mikor először találkoztam szírekkel Jeruzsálemben abban a templomban, melyet hagyományosan a jeruzsálemi őskeresztény gyülekezet helyének tartanak, és föltűnt: mintha asszír reliefekről jöttek volna le ...

F.M.: ... de borotváltak voltak?

D.B.: Ráadásul nem is borotváltak, mert szerzetesek a kolostorban, tehát szakállviseletük is hasonlítani látszott, és egyáltalán, a sémi népek arcbere-

dezése elég jellegzetes. Ott, a Szent Márk-templomban találkoztam tehát először szírekkel, és itt, Bécsben már szinte ismerősökként köszönhettem őket. Éppen azon a napon, amikor először voltunk kint, tehát április végén, nagycsütörtökön volt az 1914–18-as, tehát az I. világháború idején lezajlott, a Musza Dag negyven napjából ismert örmény holokausztról tartott megemlékezés. Olvashattunk szórólapokat, amelyeken az európai szírek most nagyon igyekeznek hangsúlyozni, s bizonyára jogosan, hogy a másfél millió örmény mellett ekkor —hangsúlyozom— ötszázezer szír keresztényt is megöltek, és óróluk, erről az óriási pusztításról bizony nem sokat tudunk.

F.M.: És ha már erről van szó, sajátos volt mindezzel éppen Bécsben szembeülni: Törökország hatósága, illetve hadereje végezték ezt a megszárlást, és Törökország még szövetsége volt akkoriban az Osztrák-Magyar Monarchiának, amelynek központja a császárváros volt, ahol most a szíreket és az örményeket újra megtaláljuk. S látszik, hogy már akkor sem vették kellőképpen figyelembe azt, hogy a Közel-Keleten micsoda gyökerei vannak annak a kereszténységnek, és így annak a kultúrának, amely a későbbi Európát kialakította.

D.B.: A szír kereszténység jelenlegi központja —nincs alkalmunk elmondani, hogy hány helyen bujkált vagy tartotta ideiglenesen székhelyét az antiochiai pátriárka, a szírek lelki vezetője— jelenleg Damaszkuszban székel. Neve I. Ignatios Zakka, ő a pátriárka, és innen irányítja a szír közösséget, amelynek legnépesebb szóróványa jelenleg a nyugat-európai. Bécsben is vagy háromezren élnek ...

F.M.: ... de elmondták, hogy Németországban, Svédországban, Hollandiában is egyre többen vannak, hiszen —sajátos helyzetükből fakadóan— a Közel-Keleten, így például Kelet-Törökországban az egyik oldalról a törökök, a másik oldalról a kurdok szorongatják őket. Ezért ők maguk —és általánosságban is ez jellemző az európaiakhoz való viszonyukra— nagyon jól érzik magukat az európai közegben, és a nyugatiakkal szemben az orthodoxiában szokásos gyanakvás és ellenséges érzület itt hiányzik. Ők nagyon barátokozók. Tehát szeretik a katolikusokat, a protestánsokat: mindenkit, aki keresztény, hiszen ennél több fokozattal nehezebb körülményekhez vannak szokva.

D.B.: Emlékszem, amikor első alkalommal elmentem egy istentiszteletre, és megkérdeztem Aydin atyát, aki harminc éve pásztor a közösségnek ...

F.M.: ... és annak idején fényes karriernek nézett elébe ...

D.B.: ... mert mára püspöki vikárius lett ...

F.M.: ... sőt az egész templomot kidekorálta saját fényképeivel, amelyeken különböző pápákkal és metropolitákkal ráz kezét.

D.B.: Fontos az ő helye és személye, mert mint egy közösség nagyon értelmes, művelt és tevékeny szellemi vezetője egyben sokfelé nyit. Gyönyörű szép hangja is van. Nem engedi tehát, hogy bezárkózzék ez a közösség, belülről ugyanakkor megtartják a hagyományokat. Ez nagyon biztató a megmaradásukra nézve. Fontos, hogy nem elszórtan telepednek le. Vendégmunkások voltak, nyilván, elsősorban Törökországból, de mint egyik fiatal képviselőjük

mondta, ma már nem elsősorban gazdasági okokból menekülnek a szegénység elől, hanem a valóságos, mostani üldöztetés elől.

F. M.: Nyilván, főleg az elmúlt néhány évben ez nem közvetlen üldözés, hanem sokkal inkább valamiféle rendszeres megkülönböztetés, amely az életkörülményeiket hátrányosan érinti.

D. B.: Néhány család letelepszik valahol, elkezdik megszervezni az egyházi életet, és e köré szerveződik ma már a politikai életük is.

F. M.: Ezt sokkal látványosabban érzékeltük a koptoknál, akik —most és ugyanitt tapasztalhattuk— Bécsben már önálló templomot építettek, és az legalább olyan csúnya, mint az eredeti, egyiptomi templomaik. (Élnézést, hogy egy templomra ezt mondom, de hát tényleg... amolyan hangárszerű képződmény, a szokásos, háromdimenziós kopt kereszttel a tetején.) És mivel a koptok egész nagyhéten folyamatosan tartják a szertartásaikat, a templom —legalábbis nőkkel és gyerekekkel, hiszen ők közel-keleti emberek lévén mindig otthon maradnak— tele volt. Volt néhány férfi is. Mindenesetre látszott, hogy valószínűleg nem beutaztak vidékről vagy kiutaztak a belvárosból, esetleg valamelyik másik lakótelepről, hanem ott, együtt laktak. Éppen ugyanazon a környéken. Vagyis a diaszpórában is megőrizték összetartozásukat.

D. B.: Aztán találkoztunk a kopt püspökkel a föltámadási liturgián, a qurbonón, vagyis a misén, vasárnap. A szír pap egész éjszaka a kopt templomban folyó virrasztáson vett részt, ettől aztán igen megviseltnek látszott, mikor elkezdte a vasárnapi szertartást. A koptok nagyon-nagyon hosszan tartják az istentiszteleteket, és ehhez még a szírek sincsenek hozzászokva. Később megjelent a kopt püspök is; az istentisztelet kellős közepén nagy reverenciával fogadták. A szír pappal nagyon jó barátok: azokat a baráti szálakat őrzik, amelyeknek a hagyományai nagyon mélyre nyúlnak vissza, mert például az egyiptomi Vádí an-Natrúnban a mai napig fönmaradt a szír kapcsolat emléke. Van ott egy kolostor, amelyet ma is a szírek kolostorának neveznek, és itt egy fáról azt tartják, hogy Szent Efrém, a szírek IV. századi himnuszköltője ültette.

F. M.: Ha már a szír himnuszköltőről beszélünk, rögtön meg kell mondani, hogy a szír rítusú istentisztelet legterjedelmesebb részét, hasonlóképpen, mint a koptét, csak valamivel kisebb terjedelemben, strófikus énekek képezik. Legegyszerűbb változataik dallama mindössze néhány hangból áll. Ezzel szokták bevezetni a szertartások többségét.

D. B.: A strófikus éneklés gyakorlatilag az egész kereszténységben a IV. században, szír Szent Efrém műfaji reformjával indult. Efrém a kortárs gnosztikus irányzatok egyik legfontosabbikának, Bardaiszan eretnekségének kivédésére költötte a himnuszeit, és tevékenysége olyan nagy hatású lett, hogy néhány évtized alatt az egész nyugati kereszténység is megismerte, mégpedig Szent Ambrus himnuszköltészete révén. Ambrusról expressis verbis tudjuk, hogy keleti példák alapján kezdte írni strófikus himnuszeit, és így a metrikus, strófikus költészet az efrémi reformból kiindulva Ambrus révén terjedt el az egész nyugati kereszténységben.

Annyit még az eddigiekhez, hogy a kereszténység ezen a vidéken a IV. századtól kezdve rendkívül sok hasadáson ment keresztül. Kis, de nagyon hagyományhű közösségek őrizték az egyes irányzatokat. Megszokták azt is, hogy ellenséges, idegen környezetben élnek, és jelenleg olyan városkák, mint például Aleppó, tele vannak a muszlim felekezetek vagy inkább irányzatok mecsetjei mellett a különféle keresztény közösségek templomaival. Szinte minden utcasarokra jut egy pátriárkai vagy metropolitai székhely. Ott vannak a bizánciak, azoknak különböző ágai, aztán a Rómával egyesültek, az unitások templomai. De a legkülönbözőbb örmény vagy szír gyülekezetek templomai is megtalálhatók. Ez ad valamiféle reményt a kérdéssel kapcsolatban, amelyet mi számtalanszor fölteszünk magunknak, hogy vajon majd a negyedik, ötödik nemzedék —mondjuk Bécsben, Amszterdamban vagy Stockholmban— meg tudja-e őrizni identitását.

S itt mondom el azt, amit egy szakértőtől hallottam, hogy tudniillik nagyon érdekes jelenség zajlik le most a szemünk előtt. A szíreknek óriási közössége: kétszázézer, de lehet, hogy háromszázézer ember él Nyugat-Európában. És ők egymással szorosán tartják a kapcsolatot. Mégpedig nemcsak a vallási kapcsolatokat, hanem (mondjuk így), a politikai kapcsolatokat is. Mintegy a szírek nemzeté válásának folyamata játszódik le most itt, Európában, a szemünk előtt, a diaszpóra keretei között. Mert például láttunk olyan újságot, amely négy nyelvű (svéd, holland, német —és azt hiszem— francia), és a különféle életkori csoportokat is összefogják. Az örmény-szír holokausztról most éppen együtt tartották a megemlékezést, tehát valamiképpen igyekeznek megszervezni önmagukat: nemcsak túlélésre berendezkedni, hanem egyenesen expanzív módon viselkedni. A nemrégiben lezajlott háború is hozzájárult ahhoz, hogy ha nem is tekinthetjük a múlténak teljes egészében a közel-keleti szír kereszténységet, a hangsúly a következő évtizedekben egyértelműen és talán véglegesen, Nyugat-Európába helyeződik át.

F.M.: Ebben az esetben kétféleképpen lehet közelíteni a várható jövőhöz. Az egyik, a rosszabbik változat az, ha azt föltételezzük, hogy ők, legalábbis kulturálisan, föl fognak szívódni. Tehát a nyugati ideálok, a nyugati hangzásvilág és magatartás magába olvasztja őket. A másik lehetőség, amelyre szintén vannak történelmi példák, az, hogy éppen az elzártság, éppen az erőteljesen idegen környezet fogja lehetővé tenni, hogy megőrizzék saját, eredeti arculatukat, és ők gondoskodnak erről. Szó volt az imént a hagyományozásról. Egy kis, köpcös ember a vallásánár a bécsi szíreknél, volt alkalmunk találkozni és beszélgetni vele. És nagyon fontos, hogy a vallásánárságon kívül, illetve a vallásánárság részeként ő nem pusztán hitoktató, hanem egyben énektanár is. Ő az, aki kezdettől fogva beavatja az egyházi ének rejtelmeibe a gyerekeket, ami azzal jár, hogy ezek a gyerekek már tíz éves koruk környékén a szubdiákonusi méltóságig emelkedhetnek. A szubdiákonusok beöltöznek a hímzett, fehér szerpapi ruhába. (Ez hasonlít a koptok eucharisztikus alkalmakkor használt öltözetére, s erre tekernek föl egy stólát, amely leginkább a bizánciak

orárijához hasonlít; a gyerekek a bizánci diákonusokhoz hasonlóan X alakban veszik magukra ezt a ruhadarabot.) Ők már tudják a dallamokat. Kiállnak az éneklőszékekhez, amelyekről még majd fogunk beszélni, mert kapcsolatban vannak a strófikus és a felelgetős énekmóddal is — egyszerűen liturgikusan, egyháziilag érzik magukat valakinek. Fölléphetnek egy lépcsőnyit a szentély felé, már egészen kicsiny korukban. Látszik ebből, hogy egyáltalán nem kell a gyerekek nyelvére lefordítani a kultuszt, hogy nem kell a gyerekekhez semmilyen szempontból „közelíteni”, mert ők megtisztelve érzik magukat, ha beléphetnek ide, a felnőttek kultuszába, és a magatartásukon látszik, hogy az átlagos nyugat-európai vagy magyar gyerekekénél, fiataloknál sokkal érettebben viselkednek a templomon kívül is. Sokkal bátrabban szólítanak meg akár bennünket is, pedig idősebbek és külföldiek vagyunk.

D.B.: A villamoson odajöttek hozzánk, és teljesen szabadon, minden szorongás nélkül és felnőttesen beszélgettek — míg természetesen egymás között nagyon vidáman játszanak, fogócskáznak.

F.M.: Külsőre kicsit sötétebbek, de ruházatukat, hajviseletüket tekintve úgy néznek ki, mint bármelyik osztrák fiatal.

A gyerekek után következik a diákonusok fokozata. Ők már kevesen vannak, például az említett vallástanár is közéjük tartozik. Ők a szalag alkotta X egyik ágát már leereszthetik a vállukról, az immár csak egy átló az ő diákonusi méltóságukat jelöli. Ők az énekvezérek is. Ők értenek a liturgiához elméletileg: éppen ez a diákonus, a vallástanár beszélt nekünk például arról, hogy milyen rendszer szerint épülnek föl a szír dallamok. Megmutatta, hogy hogyan fordítja az arameus szövegeket —erre még visszatérünk—, még hozzá fejből, ott helyben, rögtönözve a fordításokat, a néptől is értett újszír nyelvre. És sok minden másról is beszélt. Megtudtam tőle számos dolgot, nagyon készségesnek mutatkozott, de mégsem ő a végső fokozat, hiszen fölötte áll az öreg archidiákonus, aki a stólaszerű ruhadarabot csak az egyik vállára teszi föl. Ő már át sem veti a törzsén. Ő a pap után a legfőbb méltóság. Komoly, tiszteletben álló ember, idősebb férfi, akinek ebben a rangban nincs is társa. Tehát nem arról van szó, hogy vannak a beavatatlanok és a beavatottak, hanem fokozatosan, az egész közösségnek minden férfitagja elhelyezkedik ezen a ranglétrán. Sőt még a nőknél is tapasztalható valamiféle beavatódás a kultuszba, hiszen közöttük is van néhány kórista, akik sajátos öltözetben, fehér, könnyű selymekben vagy muszlinokban, megkülönböztetett helyen állnak és énekelnek, állítólag már Szent Efrém kora óta. Közülük akár szólista is kikerülhet.

D. B.: Nagyon fontos, ezt elmondták, hogy ez nem valamilyen modern kezdeményezés, valamiféle emancipáció eredménye, hanem a szír kereszténységben a női hangnak mindig is volt önálló szerepe. Ezt örökölte a szír kereszténység egyik sajátos ága, a maronita rítus is. Kifejezetten vannak olyan tételek, amelyeket hagyományosan nők énekelnek. Bécsben is van egy kis kórus, amely nagyon büszke arra, hogy „szír Szent Efrém óta” énekel, vagyis ennek a hagyománynak letéteményese.

Ez meg is látszik, azt hiszem, a viselkedésen is. Habár a templomban itt is elkülönülnek a férfiak és a nők ...

F. M.: ... nemhogy „habár”, ez természetes, kölcsönösen a méltóságuk része ...

D. B.: ... olyan értelemben mondom, hogy nyilván láttak azért ők nyugati keresztény templomot, ahol ma már vegyesen ülnek férfiak, nők ...

F. M.: ... és mégsem biztos, hogy vonzza őket ez a szerep.

D. B.: Természetesen. Különböző módokon különülhetnek el. Az adott templomban, amely katolikus templom volt, a hajó teste pedig építészetileg nagyon sajátos, ovális berendezkedésű, úgy helyezkednek el, hogy elől ülnek a férfiak, aztán van egy átmeneti rész, ahol vegyesen vagy a nagyobb lányok ülnek, és utánuk ülnek az asszonyok.

F. M.: És volt olyan, amikor teljesen világosan elkülönültek egymástól.

Az egész azért nagyon érdekes, mert egy ilyen barokk, ráadásul ovális alaprajzú, tehát egy, fölépítésében még a barokk templomok közül sem a hagyományoshoz legközelebb álló templomban jól megfigyelhető, hogy egy liturgia a maga térszervezéséből mit tekint igazán maradandónak, lényegesnek. Mi az, amit föltétlenül meg akar valósítani. S tudjuk a szír templomokról, hogy legalábbis az ősi változataikban a nők hátul, a férfiak pedig elől ültek — illetve inkább álltak, mert ülni természetesen nem lehetett, legföljebb a földön. Egy malankara pap (ez szír rítusú indiai orthodox keresztényt jelent) húsvétvasárnap, a jakobita szertartások után celebrált még egy misét (nevezhetjük így, hiszen ők is annak nevezik a qurbonót, amikor idegen nyelvre fordítják). Azt mondta: a szír rítusban az észak-déli, tehát a jobb-bal oldali osztás a jellemző. Én nem így tudom. Tudtommal a hagyományos szír változat nem ez, de nem akartam vele vitatkozni, lehetséges, hogy erre is van most már példa.

D. B.: Én is így láttam Indiában.

F. M.: Mindenesetre most már ez az elülső-hátulsó elhelyezkedés a jellemző. Az, hogy néha, a kettő közötti szakaszon egy vagy két padosor erejéig keveredik a két nem, csak azért fontos, mert mutatja az ösztönösséget. Azt, hogy nem eldöntötték: márpedig mi tartani fogjuk ezt a hagyományt, hanem ösztönösen ülnek le így. Természetesen vannak olyanok, akik ezt kevésbé veszik figyelembe, vagy akik már a nyugati, kevert megoldásokat érzik magukénak. Ez ellen senki nem szól egy szót sem. Mégis, természetesen megőrzik azt az ülésrendet, amely kezdettől fogva jellemző volt rájuk. Ehhez képest a női kar, tehát a beöltözött liturgikus énekeseké, hogyha az oltár felé fordulunk, akkor balra, tehát észak felé helyezkedik el, külön székeken, a szentélyen kívül, de szintén nem keverve a férfiakkal. A nők közül senki nem lép közelebb a szentélyhez. A férfi énekesek sokszor, egyébként a zsolozsmák alatt nem is beöltözve, a két énekesi állvány körül állnak föl. Ezek egy egészen kicsiny, de egyébként nagyon jellemző területen vannak. Fontos, hogy ennek a területnek ott kellene lennie minden szír, és tulajdonképpen minden keresztény templomban. Egy olyan térszakasznak tehát, amely az oltár és a nép között húzódik, és helyet ad a fölolvadásokra, valamint a karimádságra.

Ebből a barokk templomból ez hiányzik, illetve legföljebb a szentélyben lenne kialakítható: ez a következménye a többnyire kevés asszisztenst mozgató, zsolozsmátlan barokk liturgia fogyatkozásainak.

D. B.: Ezzel áttértünk a szakrális tér kérdésére: hogyan használja ki a más jellegű templomot egy orthodox keleti keresztény. Onnan indultunk ki, hogy a férfiaknak és a nőknek megvan a világos helyük, egymástól elválasztva. Ez nem ragkülönbséget jelent, és én kifejezetten úgy éreztem —nemcsak e közösségben, egyébként is— hogy ahol a nőknek ennyire kiemelt szerepük van, önálló liturgikus tételekkel is beleszólnak a szertartásba, valamiképpen biztos a helyük. Ők maguk sem érzik úgy a közösségen belül, hogy másodrendűek. Egyiptomban ezt soha nem tapasztaltam, pedig sokkal többször találkoztam koptokkal, mint szírekkel. Itt a társadalmi érintkezés is egészen más. Egyiptomban nem fordult elő, hogy olyan nyíltak lettek volna a nők, mint itt, ahol ha fölismertek a metrón vagy a villamoson, minden gond nélkül megszólítottak, odajöttek és nagyon-nagyon kedvesen beszélgettek velem.

F. M.: Jellemző módon a szírek másképp viselkednek ebben, mint a koptok. A koptok valószínűleg az egyiptomi muszlim környezet hatása alatt alakították ki a mára sajátjukká vált társadalmat, családszerkezetet. A szírek sokkal inkább megőriztek valamiféle sajátos magatartásmódot.

D. B.: Képzeljünk el egy szokásos barokk templomot; alaprajza kicsit furcsa, de az átalakítások, a „szembe-oltár” bevezetése előtti formájában a szentélyben megtaláljuk az oltárt. Mivel egy eléggé forgalmas főutcára nyílik ez a keletelt templom, néha a fölvételekbe belehallatszik a kamion vagy a villamos, de nem hiszem, hogy ez bármit levon a hangok értékéből ...

F. M.: ... sőt éppen ez az ilyesfajta fölvételek lényege, értelme. Stúdiófelvételeket lehetne hallani máshol, vagy lehetne készíteni a rendelkezésre álló kottákból, szövegekből. Kottákból kevésbé, mert nemigen vannak, inkább szövegekből. És valószínűleg olyan emberek is vannak, akik többet tudnak a szír liturgiáról vagy a szír hagyományról minálunk. Viszont ami elhagyhatatlan és a liturgiakutatásnak a legfontosabb, az az, hogy ezeket a dolgokat közvetlenül átélni és megtapasztalni kell. A tempókat, a váltásokat, a szentség különböző fokozataihoz térben és liturgiában igazodó magatartásformákat így lehet igazán megérteni, esetleg alkalmazni más, mára kihalt hagyományokra, illetve önmagukban értékelni és tudatosítani.

D. B.: A bécsi közösség tagjai, akiknek anyanyelve még nagyrészt újszír, néhányuknak arab, esetleg török, gazdasági okokból vagy vallási menekülteként telepedtek le Bécsben, csakúgy, mint Németország, Svédország, Hollandia vagy Franciaország sok városában. A monofizita kereszténység Szíriában honos ága a keresztény liturgia igen archaikus szerkezetét, magatartásformáit, zenei hangzásvilágát őrizte meg. Izgalmas látni, hogy egy barokk templomot milyen kevés, de nagyon jellemző változtatással tettek alkalmassá arra, hogy 30 éve a bécsi szír Szent Efrém-templomként működjék.

F.M.: A hajó megmaradt. A padosorok ott állnak, a különbség egyedül az, hogy —amint már elmondtuk— elválasztva foglal helyet bennük a két nem. Az oltár szintén megtartotta eredeti formáját. Barokk, természetesen „háttal miséző” oltár. A szentély végében áll, viszont az oltárkereszt fölötti kis pajzsrara egy szír keresztet festettek, szír feliratokkal. Nyilván se pénzük, se kedvük, se idejük nem volt arra, hogy az egész templomot a saját ízlésüknek megfelelővé formálják. Nem is szándékoztak ilyesmit tenni, és ...

D. B.: ... talán nem is szabad ...

F.M.: ... talán azért szabad lenne, mert megkapták, ez tényleg az övék. Látuk, hogy odafönn, a karzaton miket csináltak. Majd még arról is beszélünk.

D. B.: Esetleg műemlék-kategóriában lehet a templom.

F.M.: Akárhogyan is, a kis pajzs festésével jelölték, hogy ez most egy szír templom. Ott van a hajó és az oltár: ezeknek ugyanolyan a funkciója, mint az újkori katolikus templomokban. Ami az érdekes, az a kettő között van. Egyrészt a legfontosabb vagy legalábbis legjellegzetesebb berendezési tárgy egy szír templomban: a függöny. A szír templomokban általában már nincsen szentélyrekesztő fal, és ismeretlen az ikonosztáz. Viszont van egy függöny, amelyet elhúznak, illetve félig félrehúznak a liturgia különböző pontjain. Ez az esetek többségében, akkor, amikor éppen nem misén vagy a zsolozsmának valamilyen kiemelkedő részén vagyunk, el van húzva. Itt a függöny egy nyomtatott szőnyeg volt, állítólag Törökországból hozták; az Utolsó vacsorát ábrázolta. Elég egyszerű ábrázolás, viszont éppen egyszerűségében megkapó. A függöny előtt egy analógion áll. Az analógion ikontartó, amelyiken általában nem ikon, hanem az evangéliumoskönyv fekszik. A másik oldala pedig az olvasóállvány. Viszont érdekes, hogy az ennek helyet adó szentélylépcsőre nem szoktak föllépni akármikor. Itt nem tartózkodnak a zsolozsmák alatt. Teljesen világos, hogy a szentély meghatározott alkalmakra van fönntartva. És éppen ezért az énekesek és asszisztensek, tehát beöltözött „szakemberek” által végzett liturgia nem mindig a viszonylag tágas szentélyben zajlik, hanem inkább kihasználják azt a nagyon kis szeletét a templomnak, amelyik a padosorok és a szentélylépcső között van. Ez láthatóan jóval nagyobb kellene, hogy legyen. Ha mindenki énekel, zűrzavar van. Nem tudnak egymástól elférni, de ők inkább alkalmazkodnak ahhoz az eszméhez, amelyik a teret az ő fejükben tagolja, mint a templom tényleges adottságaihoz. Ez az egészben a nagyon szép. És egyben ebből látszik, hogy valójában egy valamivel kisebb szentély, viszont egy nagyobb —nevezzük így— kórus lenne nekik ideális.

D. B.: A kórus legfontosabb alkatrésze két pulpitus.

F.M.: Két pulpitus, amelyek igen egyszerűek, akár az analógion. Rétegelt lemezből összerakott szekrényké, rajtuk egy-egy primitív kereszttel. Egyébként a belsejük könyvtartó-állvány. Erre teszik föl az énekeskönyveket. Az énekeskönyvek természetesen csak szöveget tartalmaznak. Körbeállják őket, és úgy énekelnek, két karban. Úgy látszik, hogy ez általánosan jellemző a liturgikus énekekre, a keresztény liturgikus énekekre legalábbis mindenképpen.

D. B.: Ilyen módon, mint a szíreknél, még sehol nem láttuk, hogy tudniillik ennyire, szinte a szertartások teljes folyamata felelgetéssel menjen végbe.

F.M.: Ennek a legfontosabb gyakorlati szerepe nyilván az, hogy pihentető. A liturgikus eszmény itt is és máshol is az, hogy folyamatos legyen az istendicséret. Ez zeneileg is megjelenik, hiszen szünetek nincsenek. Nagyon nehéz vágni a fölvételeket, ezt nyilván a hallgatók is érzik, amikor a zenei betétek következnek. Nem olyan ez, hogy jön a hangadás, beáll a karmester és elindul valami, hanem állandóan átkötte, folyamatosan következnek a dolgok.

D. B.: Sőt, előfordulhat, hogy látszólagos polifónia, vagy legalább is együtt-hangzás következik be. Az egyik kórus nem is fejezte be, és a másik máris rákezd. Tehát egy időre előfordul, hogy —mondjuk így— heterofónia jön létre. Legalább két vezető hang és az öt kísérők között.

F.M.: Még egy fontos alkatrésze van ennek a templomnak, a karzat. A karzat elég nagyra épült, lehet, hogy ez a templom valami sajátos szerepet játszott régen, amikor még katolikus kézben volt. Kórháztemplomok szoktak így kinézni, vagy más olyan templomok, amelyekben a karzat nagyobb kell hogy legyen, mert esetleg rendtagok, bentlakó diákok, előkelőségek vesznek részt a szertartásokon. A szírek sajátos módon alakították ki a karzatosat. Itt ugyanis náluk büfé található. Ha nem botránkozik meg, nyilván azt mondaná elsőre az ember, hogy nem kell ennek nagy jelentőséget tulajdonítani: a szír gyülekezetnek nincsen közösségi háza, nincs plébániaépület, ahol ők a rendezvényeiket megtarthatnák, tehát kénytelenek a templomból gazdálkodni.

D. B.: Bocsánat, azért itt ki kell mondani, hogy ez sokakat nyilván furcsállkodásra készítet. Nem az angol-amerikai kultúrában annyira jellegzetesen meglevő tendenciáról van szó — „építsünk ping-pong-teremtől kezdve mindent, büfét, presszót a templomba, hátha bejönnek”. Valószínűleg nem kényszerülne erre, hogyha rendes körülmények között élhetnének, és lenne annyi pénzük, amennyi egy ilyen, voltaképpen szegény közösségnek nincsen. De egyébként nagyon világosan leválasztják ezeket a különböző funkciókat.

F.M.: Nem biztos tehát, hogy büfé lenne a templomban, ha lenne nekik más közösségi épületük. A dolog ennél mégis jóval bonyolultabb. Mert ugyan igen távol áll tőlem, hogy azt a szemléletet népszerűsítsem, amelyik a templomban világi létesítményeket akar berendezni, mégis már a kopt műsorban beszéltem arról, hogy éppen ebben a rétegekbe rendeződött templomtérben alkot nagyon fontos térszeletet az a rész, ahol az ember kevésbé összeszedetten, kevésbé fegyelmezetten, kevésbé odafigyelve vesz részt a szertartásokban. Egy ilyen szakaszra mindenképpen szükség van, mivel a hajó mögött rendszerint nincs újabb térszakasza a templomnak, ahová félre lehetne vonulni, ha valaki fáradt, vagy beszélgetni akar. Márpedig ez jogos igény. Hosszú liturgiákról van szó, nem félóra alatt lezavart prózamisékről. Ilyenkor, 3–4 órás szertartásoknál kell egy olyan hely, ahová az emberek félrevonulhatnak. Én magam is a húsvétvasárnapi mise után, amelyik elkezdődött reggel 7-kor, és előtte fél kettőkor, éjszaka fejeződött be a görögök feltámadási szertartása, vagyis reggel

7-kor a zsolozsmán már a szíreknél voltunk, és csak utána következett a nagy qurbono, tehát a mise, amely körülbelül két és fél óráig tartott, majd még végig-hallgattunk egy malankara misét, amelyik szintén hasonló terjedelmű volt ...

D. B.: Hadd vágjak közbe. Nemcsak azért adtak helyet nekik, mert kedves emberek, és kisegítik egymást. A malankarák dél-indiai Tamás-keresztények. A Tamás-keresztényeknek különböző ágaik vannak. A malankarák orthodoxok: egy részük független indiai egyházba szerveződött, más részük az antiochiai vagyis most már a damaszkuszi pátriárka egyházi fennhatósága alatt él. Ez a közösségük jellegzetesen más: Bécsben élő, az ENSz-városban dolgozó diplomaták, kiszolgáló személyzet, tehát általában diplomás emberek. Úgy 10–15 család alkotja a gyülekezetet, és mivel a szírekkel együtt az antiochiai-damaszkuszi pátriárkához tartoznak, időközönként ezen a helyen gyűlnek össze. Önálló papjuk van, aki ezt a kis közösséget összefogja.

F. M.: ... amikor tehát ezek a malankarák megtartották ezt az utolsó misét, a 4–5 órányi liturgia és az előzőleg átvirrasztott éjszaka után én bizony fölmentem a büféhelyiségbe, leroskadtam egy karosszékre, és onnan hallgattam a kihangosított szertartást.

A büfé tanulsága tehát kettős. Egyrészt megmutatja: a szírek elképzelhetőnek tartják, hogy a templom leghátsó, tehát hangsúlyos, hogy a leghátsó részében valamiféle ilyesmit kialakítsanak akkor, hogyha erre rászorulnak. Másrészt figyelemreméltó, hogy vannak, akik —miközben ebben a büfében tartózkodnak, ahol egyébként például a hitoktatás is folyik, természetesen nem szertartások alatt— a misét nézik. Kiülnek az ablakba, és nézik azt, ami odalenn, a templom törzsében történik. Nem vesznek részt benne a hangjukkal, a mozgásukkal. Csak hallgatják, kihangosítva. Hogy ne zavarjanak senkit, becsukhatják az ablakokat, mert jól szigetelő üveglablakkal van elzárva ez a szakasz a templom többi részétől. Viszont egy-egy ajtón át a karzat oldalsó szakaszaira is átmehetnek és akkor már egy légtérben vannak a többiekkel. Innen szintén csak figyelik a szertartásokat, de ezzel valóságos, csak éppen valami másfajta részvételt mutatnak, mint amelyet azok, akik lent vannak, illetve azok, akik az éneklőszékek környékén mozognak, vagy akik esetleg bemennek a szentélybe.

D. B.: A részvételhez tartozik a liturgia nyelve. És egy hallatlanul izgalmas, itt Bécsben különösen érdekes dolog. A szír egyház mindkét ága, mind a keleti nesztoriánus, mind a nyugati jakobita kereszténység az ókor-végi arameus egy-egy dialektusát őrzi a liturgia nyelveként. Az arameus nyelv a héberhez, arabhoz hasonlóan a sémi nyelvek fontos ágát jelenti. Igen elterjedt volt, szinte lingua francája volt az egész közel-keleti térségnek. Így beszéltek, egy sajátos dialektusában a zsidók Krisztus születése korában. Nem véletlen a mai, akár magyarországi askenáz zsidó liturgiában is, hogy számos rész van, amely arameus nyelvű. Éppen például a Kadis, a híres, leggyakoribb zsidó ima. A Bibliának is van arameus könyve, tudniillik Dánielé. Az arameus nyelven belül megkülönböztetünk dialektusokat. A keleti és a nyugati szír nem nagyon

különbözik egymástól. Kölcsönösen fölismerhetők. Talán egy fontos hangváltozás, magánhangzó-különbség van, amelyik a legjobban megkülönbözteti a kettőt. A keleti szír „á” hangzói helyett általában, vagyis nagyon sok esetben a nyugati szírben —amelyet mi is hallgattunk— „ó” található. Így aztán annak számára, aki a magyarországi askenázi ejtéssel ismerte meg ezeket az arameus imákat, nagyon-nagyon otthonos az a hangzás, amely a bécsi, nyugati szír jakobita templomban is hallható volt.

F. M.: Vannak zenei kapcsolatok is. A zsinagógai istentisztelet a XIX–XX. század fordulóján írt operett-dallamokat is tudja még használni, de kétségtelenül vannak nagyon ősi, valószínűleg ókori eredetű dallamai.

D. B.: A legarchaikusabb dallamok szintjén, ha ez nincs is pontosan kikutatva és különféle vélekedések is vannak e tekintetben.

F. M.: Érdemes lenne kikutatni.

D. B.: Nyilvánvaló összefüggések vannak.

Nos, tehát a liturgia alapja a szír nyelv, az arameus egyik változata. A közösség nagy része, akik nem tanulták kifejezetten, ezt nem érti. Ők újszírül beszélnek. Ennek következtében bizonyos fölolvastott részeket, ha nem is mindent, miután elhangzottak ószírül, mondatonként lefordítanak. Nem külön könyvből, hanem úgy, hogy egy ebben járatos ember, mint az a fiatal kántor, akiről már beszéltünk, ott helyben, rögtönözve lefordítja.

F. M.: Ez a gyakorlat nagyon fontos, mert ...

D. B.: ... énekelve vagy recitálva. Illetve inkább valami sajátos, mondjuk úgy, emelt hangon.

F. M.: ... e liturgiákat tanulmányozva a mi kihalt liturgiáinkra, vagy legalábbis eredeti formáiban kihalt liturgiáinkra is következtethetünk. Például könnyen lehet, hogy a korai magyar bibliafordítási hagyomány egységessége valami ilyen rögtönző, de nagyon általános nyelvhasználatból származik. Ez tette lehetővé, hogy az akkoriban használatos latin szövegeket a népnek a papok, szerzetesek, prédikátorok ott helyben, anélkül, hogy leírnák, lefordítsák. Ebben az általános nyelvi jegyeknek nagy szerepe kellett legyen, hiszen különben az ember ezt nem képes megtenni, ha tudniillik nem rögzített szókinccsel és rögzített nyelvtannal dolgozik, azaz ha az eredeti szavainak és nyelvtani szerkezeteinek nem egy zárt nyelvi eszköztárt felelt meg.

D. B.: Ennek a terminusa, ahogy mondta ez a kántor, a „targum” — ismerjük a „targum” kifejezést a zsidóság történetéből is. Nos, tehát nagyrészt arameusul (szírül), aztán bizonyos részek lefordítva újszírül hangzanak el, és annak megfelelően, hogy milyen közösség vesz részt a liturgiában, bizonyos részek, különösen az olvasmányok (nem beszélve a prédikációról), elhangozhatnak az adott népryelven. E különleges alkalmon, húsvétvasárnap a hosszú anafora, vagyis az eucharisztikus ima egy, általunk nem teljesen pontosan azonosított, szakaszában volt egyszer egy —úgy emlékszem— görög ima. Érdekes volt az is, hogy mivel egyrészt velünk németül érintkezett a pap, másrészt a közösségen belül is volt a vegyesházasságok révén egy-két olyan sze-

mély, akinek az anyanyelve valószínűleg német, illetve a gyerekek is jobban értik, és volt két katolikus küldött a húsvéti szertartásokon ...

F. M.: ... akik ott elől, megtisztelő helyen, a szentélylépcső tövében ültek ...

D. B.: ... illetve néhány fiatal is akadt, akiknek az arcbereendezkedéséről úgy sejtettük, hogy eredetileg talán osztrákok, és valamiképpen a vonzásába került ennek a közösségnek ... mindenesetre különösen érdekes volt, amikor a pap valami egészen gyönyörű szót rögtönzött ott németül, szír tónusban.

F. M.: ... egy ponton, anélkül, hogy bárki észrevett volna bármi zenei döccenést, átváltott a rögtönzött német fordításra. Szép felvételünk van róla.

D. B.: A legtermészetesebb, hogy az Irakból származó diakonus a maga részét arabul mondta el. Két évvel ezelőtt több arab nyelvű részt is hallottam, például a prédikáció egy jelentős részét, és úgy emlékszem, hogy néhány szó most is elhangzott törökül, hiszen a Törökországból menekülteknek a mindennapi nyelve vagy az érintkezési nyelve azért a török vagy esetleg a kurd. Tehát minden további nélkül el tudom képzelni, hogy egy még vegyesebb nemzetiségű közösségben akár egymás mellett hollandul és svédül vagy franciául, illetve bármilyen adott nyelven tudnak rögtönözni. És mintegy megakadás nélkül, ezt —emlékszel— tapasztaltuk Kairóban is, ahol a kairói melkita templomban, tehát egy bizánci rítusú, de arab nyelvű templomban a bejruti melkita püspök —valószínűleg éppen a mi kedvünkért— néhány pillanatra átváltott —ha jól emlékszem— talán franciára vagy angolra ...

F. M.: ... franciára ...

D. B.: ... és franciául, rögtönzött módon énekelte, recitálta a liturgiának egy részét anélkül, hogy ezen bárki megütközött volna. Tehát egy nagyon-nagyon sajátos, érdekes helyzet van, amely mintát is adhatna. Sokat keseregtünk magánbeszélgetésekben, hogy a II. Vatikáni Zsinat után —holott erre egyáltalán nem lett volna szükség, sőt ez nem is volt célja a II. Vatikáni Zsinatnak— a latin nyelv gyakorlatilag teljes egészében kikopott a liturgiából. Valószínűleg okosabb szervezéssel vagy másfajta hozzáállással meg lehetett volna oldani, hogy egy ilyen gyökeres váltás helyett az történjék, ami itt, ezekben a közösségekben ösztönösen végbement, vagyis aszerint, hogy milyen környezetben élnek, a liturgia nyelve is módosul. Bizonyos hangsúly-áthelyeződések vannak. Arab környezetben sokkal több az arab. Elmondták nekem, hogy Damaszkuszban nagyrészt arabul mondják a liturgiát, persze vannak olyan részek, amelyeket —például az anaforát— még Indiában a malankarák is inkább szírül mondanak.

F. M.: ... A szírek azok, akik a „kúrie“-t, tehát az eredeti görög, a homéroszi korban is használatos „u“-s hangalakot használják az ypsilont tartalmazó szavakban, és például innen hallható, ha máshonnan nem tudnánk, hogy az indiaiak tőlük vették át a liturgiájukat és a liturgikus nyelvüket, hiszen ők szintén megtartották ezt az „úzó“ kiejtést.

D. B.: A lényeg tehát az, hogy nagyon természetesen váltanak az egyik nyelvről a másikra. Ezt megfigyeltük a koptoknál is: a pap esetleg koptul kezdi,

de a nép fönnakadás nélkül válaszol neki görögül vagy arabul. És maga ez a közösség is, amely —mondom hangsúlyozottan— általában nagyon egyszerű emberekből áll, ugyanígy tesz. Most már ugyan betagolódtak a bécsi társadalomba, és nyilvánvalóan az anyagi jólétnek magasabb fokán élnek, és például ruházatban ezt ki is fejezik. Az idős férfiak, akik nagyon egyszerű környezetben nőttek fel és nagyon szegények lehettek fiatal korukban, kifejezetten elegánsan, mellénnyel, finom zakóval, nadrággal, a gyerekek vasárnap szintén igen kicsípve, „kinyalva” jöttek az istentiszteletre, holott látszik, hogy még nagypénteken, nagyszombaton is edzőcipőben ...

F. M.: ... bár akkor is igyekeznek az ő ízlésük szerint elegáns, mindenesetre drága darabokat hordani.

D. B.: Adnak arra, hogy ne látszódjanak szegénynek. De nem elegáns kocsikkal jöttek az istentiszteletre, hanem általában villamossal vagy busszal.

F. M.: A szegénységükhöz hozzátartozik, illetve a gazdagságukhoz is, hogy ez egy ambíciózus kisebbség, ilyeneket a történelemből, különféle tájakról bőven ismerünk. Első generációjuk valószínűleg az osztrák ember szemében tipikus „török” vendégmunkás volt. A „törököt” most osztrák nézőpontból értem: kebabárus meg újságárus, aki meglehetősen szegény és megvetett. A szír „törökök” viszont —beszélgettünk többükkel— már az első, de legfőljebb a második nemzedék idején azonnal nagyobb társadalmi presztízst élvező foglalkozásokra váltanak. Általában jelentős vagyont gyűjtenek, komoly pozíciókat szereznek, s igyekeznek beilleszkedni a nyugati világba. Ez nagyon könnyen megközelíthetővé teszi őket, mert keleti emberek, akik keleti közvetlenségüket nem veszítették még el, viszont a keletiekre jellemző agresszivitást már elvesztették, és mint ilyenek kellemesebb társaság nekünk, sokkal inkább megfelelnek az európai viselkedés normáinak, anélkül, hogy annak legtöbb negatívumát magukra vették volna.

D. B.: És ők évszázadok óta, de különösen az elmúlt időben nyelvileg nagyon heterogén környezetben élnek. Megszokták azt, hogy legalább két nyelven kell beszélni, de inkább több nyelven is. Különösen a gyerekek. Teljesen hibátlanul beszélnek már németül is, azzal együtt, hogy szüleikkel ugyanolyan folyékonyással beszélnek szíriul ...

F. M.: ... akik viszont nehezebben tanultak meg németül, és ilyen szempontból a gyerekek azok, akik inkább segítenek nekik tájékozódni és kifejezni magukat.

D. B.: Hozzátartozik ehhez, hogy a szír írást is meg kell tanulniuk, és azt látjuk, hogy a fölolvadó-állványok, a pulpitusok körül álló gyerekek közül a nagyobbak akár fordítva is ragyogóan tudnak olvasni.

F. M.: A kisebbek olykor német, azaz latin betűkkel, fonetikus átírásban, kapják meg a szöveget. Német helyesírással, tehát „sch”-val meg „w”-vel írták le nekik a szír szövegeket, hogy ők, akik nem otthonosak ebben az írásmódban, szintén be tudjanak kapcsolódni az énekbe.

D. B.: A nyelvváltás tehát náluk —ez a lényeg— szervesen, nem rendeleti úton történik: sem a régi liturgikus nyelv megőrzése, sem a reformok vagy a könnyítő újítások.

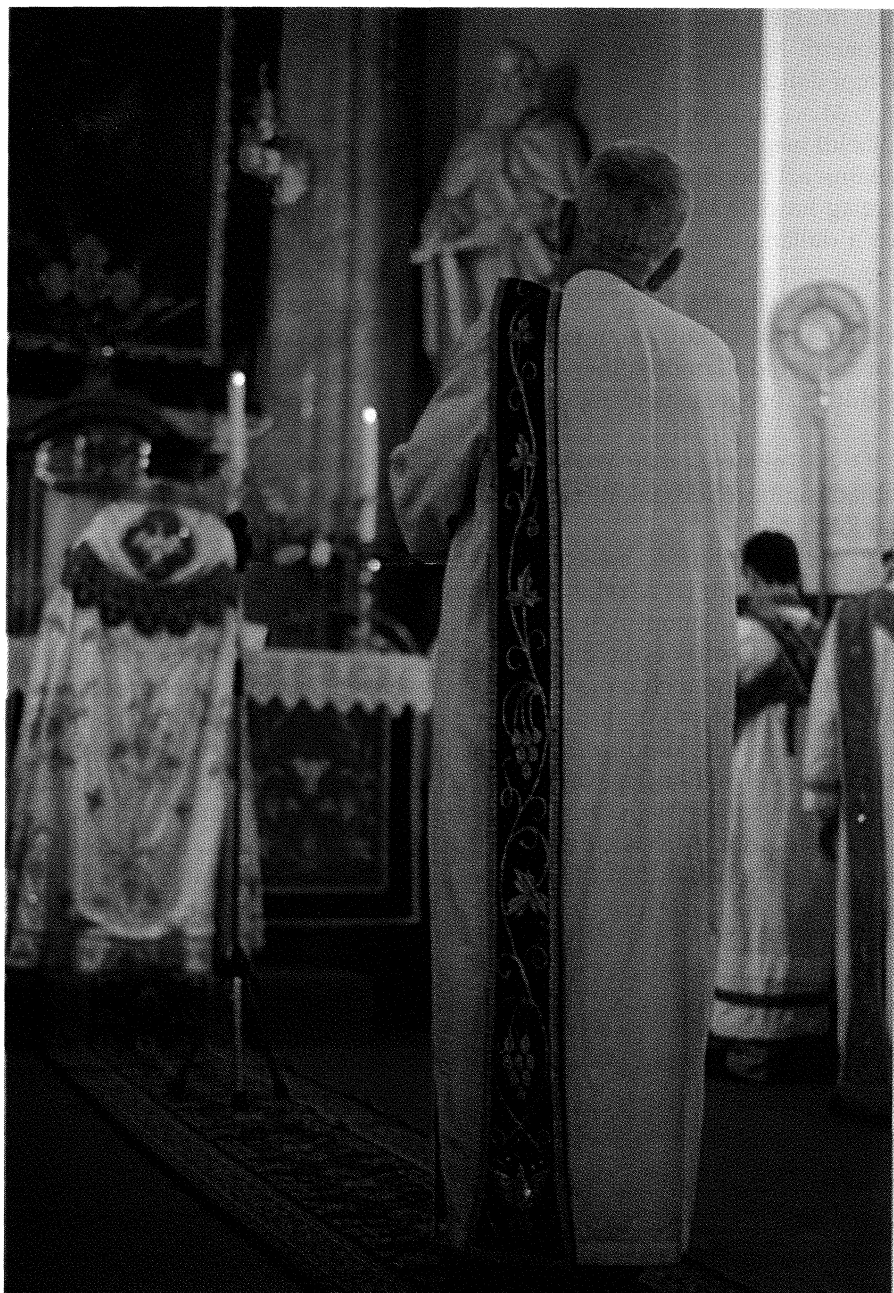
F. M.: Az egyik szempont a szöveg rangja. Nyilván a rangosabb szöveg az, amelyik tovább őrzi a maga eredeti változatát, esetleg az is szerepet kap, hogy mennyire fontos a szöveget megérteni, hiszen nyilván először az olvasmányok lesznek anyanyelvűek, vagy a viszonylag legérthetőbb nyelven ezek fognak elhangozni, mert ezek változnak rendszeresen, és a leginkább ezek kívánnak közvetlenül az értelemre hatni. A másik szempont az énekeltetés szintje. Egy önálló dallammal rendelkező szöveg megőrzi a dallammal a nyelvét is. Jellemző volt, hogy ez a bizonyos ember, az ének- vagy vallástanár nem egészen értette, amikor mi a textus és a melódia közti különbséget emlegettük, mert hiszen neki az egyes tónusok vagy az egyes hangok —nyolc hangba rendeződik a szír egyházi zene is— egyes szövegekről jutnak eszébe. Úgy idézi föl őket, hogy egy bizonyos szöveg emlékezteti őt a dallamváltozatra, és egy jellemző dallam- és szövegkezdetről tudja folytatni azt, és így alkalmazni újabb szövegekre is. Ezzel szemben a recitált, tehát a különböző formulákat a szövegre szabadon alkalmazó dallamelemek könnyebben vihetők át más nyelvekre, mint láttuk, például a németre is. Hiszen ezek nem kötődnek szigorúan a szöveg egyes pontjain való hajlításhoz, dallami váltásokhoz.

D. B.: Azután érdeklődtünk nála, hogy hogyan alkalmazza a különféle dallamokat ugyanarra a szövegre. Nekünk függetlenül létezik a szöveg és a dallam. Tehát azt mondjuk, hogy van egy adott zsoltár, amelyet úgy, ahogy a görög orthodoxiában vagy a pravoszláv egyházakban, hetekre elrendezve (az első hang az első hété, második a másodiké, stb.) énekelnek, és egy egész hét egy bizonyos dallamtípus különféle változataira, műfaji megjelenéseire épül. És azután érdeklődtünk, hogy hogyan is alkalmazza ezt a modellt. Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy mindent megtanulnának, az összes hajlítást, az összes apró zenei egységet ...

F. M.: ... sőt, nem is működnek.

D. B.: Nem is működnek. Mint kiderül, amikor együtt énekelnek, nem is mindenki ugyanarra a szótagra rakja az adott dallamhangot, de nem zavarja őket a heterofónia. Minden közösségben, illetve ebben az esetben mind a két félkarban volt egy-egy meghatározó személy, aki a hangot voltaképpen a saját rákezdésével megadta, és egyben vitte a prímet, mondjuk így, és a többiek ehhez alkalmazkodtak. De mivel nincs rögzítve a dallam —természetesen, nem mondtuk idáig—, szó sincs hangjegyzésről, mindent fejből énekelnek. A szöveghez le van írva, hogy milyen dallamtípusra kell énekelni. Nem hangsort mondtunk, mert akkor félreértik, és azt gondolják ...

F. M.: ... nem hangnemekről, skálákról van szó.

1. kép. Az archidiákonos („stólával”, azaz ururuval az egyik vállán) és a pap egyenes vonalban az oltárnál az anafora alatt. (A fővételeket Földvály Miklós István készítette.)

D. B.: Nem skálákról van szó, mondjuk dúr-moll, vagy akár egyházi hangnemekről, hanem a görög orthodoxiában szokásos módon az oktoichos, a nyolc-hangú dallamtár egyik vagy másik formulakészletéről.

F. M.: ... amelyet egyébként a számozásán kívül szövegek jelölnek meg, körülbelül megfelel ez a világi szférából ismert ad notam megjelöléseknek. Mikor nekünk azt mondják, hogy arra a dallamra énekeljünk egy természetesen vers-tanilag hasonló fölépítésű szöveget, akkor tudjuk, hogy igen, hogyha tudom azt a dallamot, akkor fogom tudni a másikat is. Neki is eszébe jut a „nóta” megnevezéséről a következő szövegre alkalmazandó dallam. Így ő nem ismeri azt a gondolkodást, hogy valamilyen dallamot kellene a szöveghez társítani. Abban a pillanatban, amint szembesül azzal vagy fölkészül arra, hogy húsvétkor milyen dallamot kell énekelni, szinte automatikusan, azonnal ráhelyeződik a szövegre a megfelelő dallam.

D. B.: Tekintsük még át a szent három nap, tehát a nagycsütörtöktől a fel-támadásig tartó időszak liturgikus és zenei történéseit, a legfontosabb pontokat fölidézve.

F. M.: A szír liturgia egyszerű és mértéktartó a kophoz és a bizáncihoz képest, és ez együtt jár azzal, hogy sokkal tagoltabb, szervezettebb. A tagoltság természetesen —amint már mondtam— nem a szünetekben nyilvánul meg, mert nem választják el egymástól a különböző tételeket, de az egész liturgikus folyamat szerkezeti elvű dramaturgiája egyenként és több napot összefogva is látványosabb. Nem közelíti meg a római liturgiáét, de egy lépéssel ahhoz áll közelebb és nem a kophoz és a bizáncihoz, amelyek inkább a mennyiségi halmozásban, gigantikus mellérendelő építkezésben próbálják elérni a liturgikus-drámai hatást. Nem probléma —szerintem— erről beszélni: a liturgiának igenis van drámai hatása, az mindig újraélése az ünnepnek. Fölidézése valaminek, behelyezkedés. Mintha most és velünk történnének meg azok az események. Ez a szír liturgiában a dramatizáltságnak igen magas szintjén következik be. Olyan magas szintjén, amelyet a Keletről nem is föltételeztünk volna korábban. A dramatizmusnak a misztériumjátékokig vezető érvényesülését mindig inkább a nyugati hagyománynak tulajdonítottuk. Itt sokszor még a nyugati hagyomány kései fejleményeit is fölülmúlta az, amit láttunk.

Az első alkalom a nagycsütörtöki szertartás volt. Nagycsütörtökön déltájban érkeztünk Bécsbe, tehát a reggeli qurbonót, a misét lekéstük. Ez valószínűleg nem is volt különösebben kiemelkedő esemény: láttunk ehhez hasonlót utána szombaton.

D. B.: Itt közbevágnék. Természetesen a szír egyházban is megvan a liturgia két alaptípusa. Egyfelől a mise, az eucharisztikus istentisztelet, az úgynevezett nyugati szír qurbono. Ismerjük ezt a szót a Bibliából vagy akár a héberből is — „korbán” = áldozat; qurbono, azaz áldozati istentisztelet. És a másik típus a napot órákra tagoló officium vagy zsolozsma.

Ez a szent három napban sajátos, nem évközi formában történik, tehát nem teljesen jellemző rá egészében. Mindenesetre ilyenkor az imáknak, zsoltárok-nak, himnuszoknak és akklamációknak (fölkialtásoknak) egy sajátos, de nagyon jól elrendelt sorozata követhető. Éppen ezért van az, hogy nagyon kis előismerettel is nagyon hamar fölfedeztük a szerkezetét ezeknek a óráknak. De akár a qurbonónak is.

F. M.: Tájékozódni lehetett a órákban. A szent három nap estéin gyűlt össze a közösség és az egyes órák vezérfonalát ebben az esetben a Biblia-olvasás adta. Nagycsütörtökön ...

D. B.: ... mondjuk így, a passió ...

F. M.: ... igen, illetve a szenvedéstörténet eleje és vége, mert szombaton ebbe már beletartozott a feltámadási történet is. Kezdjük talán az elbeszélést nagycsütörtökön! A zsolozsmát nagyon monoton zsoltáréekkel kezdték — azaz nem mondhatjuk zsoltáréeknek, mert nem zsoltárok, hanem inkább az említett Szent Efrémtől és más szerzőktől származó himnuszok voltak. Néhány hangosak.

D. B.: Ezek hosszú, monoton szakaszokat jelentettek, összesen kb. 3–4 vagy 5 dallamot használtak a két éneklőszék köré gyűlve. A pap is ebbe kapcsolódott be. Tehát neki nem volt külön szerepe, sokszor nem is öltözött még liturgikus ruhába. Majd ezekre a szakaszokra, tehát a monoton, felelgetős szakaszokra következett egy nagyon rövid melizmatikus válasz. „Kurielejszon” vagy „allilúja”. Görög zárlattal.

F. M.: „Sztómen kálosz”. (Álljunk szépen, egyenesen!) Az „allilúja” az egész keresztény hagyományra jellemző módon erősen melizmatikus. Ha szabad ilyet mondanom, extatikus hangvételű fölkialtás. Mindig megelőzi az evangéliumot, amely az igeliturgiában lezajló epifánia. Nagy tisztelet övezi az evangéliumokönyvet. Amikor abból megszólal az Isten igéje, az valamiféle jelenés: ezt kell előkészíteni az „allilúja” fölvezetésével. És ez az „allilúja” dramaturgiai és zenei szempontból is elővételezi azt a sokkal gazdagabb és sokkal változatosabb világot, amelyet nagyon lassan ereszt szabadjára a szír rítus. Napokig nem is hallunk belőle semmit, csak ezeket a néhány másodpercig tartó „előrejelzéseket”.

D. B.: Az alleluja azonban a nyugati kereszténységgel szemben nem szünetel a nagyhéten vagy a nagyböjten sem. Alleluját énekelnek a nagyhéten is. Akár a görögök vagy a koptok.

F. M.: Az Alleluja (általában: az alleluja) tilalma teljesen nyugati sajátosság.

D. B.: Szintén nyugati hozzáadás, hogy az Allelujához tartozik egy verzus a latin liturgiában: ez nem jellemző a keletieknél.

F. M.: Az „allilúja” itt valóban sokkal kisebb terjedelmű, viszont szerkezetében és zenei fölépítésében más rítusokhoz hasonlóan elválik attól a fajta strófikus fölkészítéstől, amelyet a legnagyobb terjedelemben hallottunk. Ezeket a zsolozsmákat ők úgy nevezik, hogy „a szenvedés órái”. Egyébként ezt a strófikus előkészítést nagycsütörtökön és nagypénteken megszakítja egy nem ebből

a recitáló, néhány hangos zenei rétegből származó népének vagy olyasféle, de mindenképpen más jellegű dallam, amelyik sokkal érzelmesebb, sokkal szomorúbb, és valószínűleg az ő érzékelésük szerint is sokkal inkább az. Nem pusztán a mi nyugati fülünk próbálja beléjük magyarázni ezeket a hangulatokat.

D. B.: Nem teljesen világos az oka és eredete, de hasonlót hallottunk a kopt templomban is. Elég jól ismerem az énekanyagot, hiszen többször fölvettem egy nagyon konzervatív, hagyományőrző helyen a nagyheti-húsvéti liturgiát. De itt, Bécsben, egy elég érzelmes, rádióból, magnóról és mindenholon ömlő szerelmes tematikájú, a „habíbi”-nak, a kedvesnek címzett éneket is énekeltek az egyébként szabályos, rendes, régi kopt dallamok mellé. Tehát beszüremkedik a környezet akár világi zenéje is a liturgiába.

F. M.: Ezekre következik az evangéliumolvasás. Az evangéliumolvasás jellegzetessége, hogy a zsolozsmában prózában történik, és ahogy ki tudtuk venni, a pap sokszor némi kommentárt is fűz hozzá, amikor elolvasta az illető szakaszt. Ezek, tehát a strófikus énekekből, „allilúja”-ból és evangéliumból, illetve annak kommentárjából álló szakaszok ismétlődnek szakaszosan. Ez mind a három napban, tehát nagycsütörtökön, nagypénteken és nagyszombaton is megtörtént. Majd a hora végén következik a napra sajátosan jellemző, legfontosabb mozzanat drámai földézése. Ez nagycsütörtökön a lábmosás.

D. B.: A lábmosást ismerjük a nyugati liturgiából. Létezik ez a szertartás, a mandatum, de ma már nem annyira dramatizált, mint itt. A következőt tapasztaltuk. A diákonusok, szubdiákonusok a pappal együtt kivonultak a sekrestyébe, míg a szentélyben mások elkészítették a 12 széket (a tizenharmadik a papé, aki Jézust jeleníti meg), majd a pap leült az oltárlépcső elé, és egyenként szólította be a tanítványokat, saját nevükön. Lehet, hogy több azonos nevű volt, ezt nem tudhatjuk.

F. M.: Egyébként a villamoson két kislíval beszélünk utána, akik elmondták, hogy ők melyik apostolt játszották, és bizony az volt a világi nevük is. Tehát a keresztnévük, a valódi.

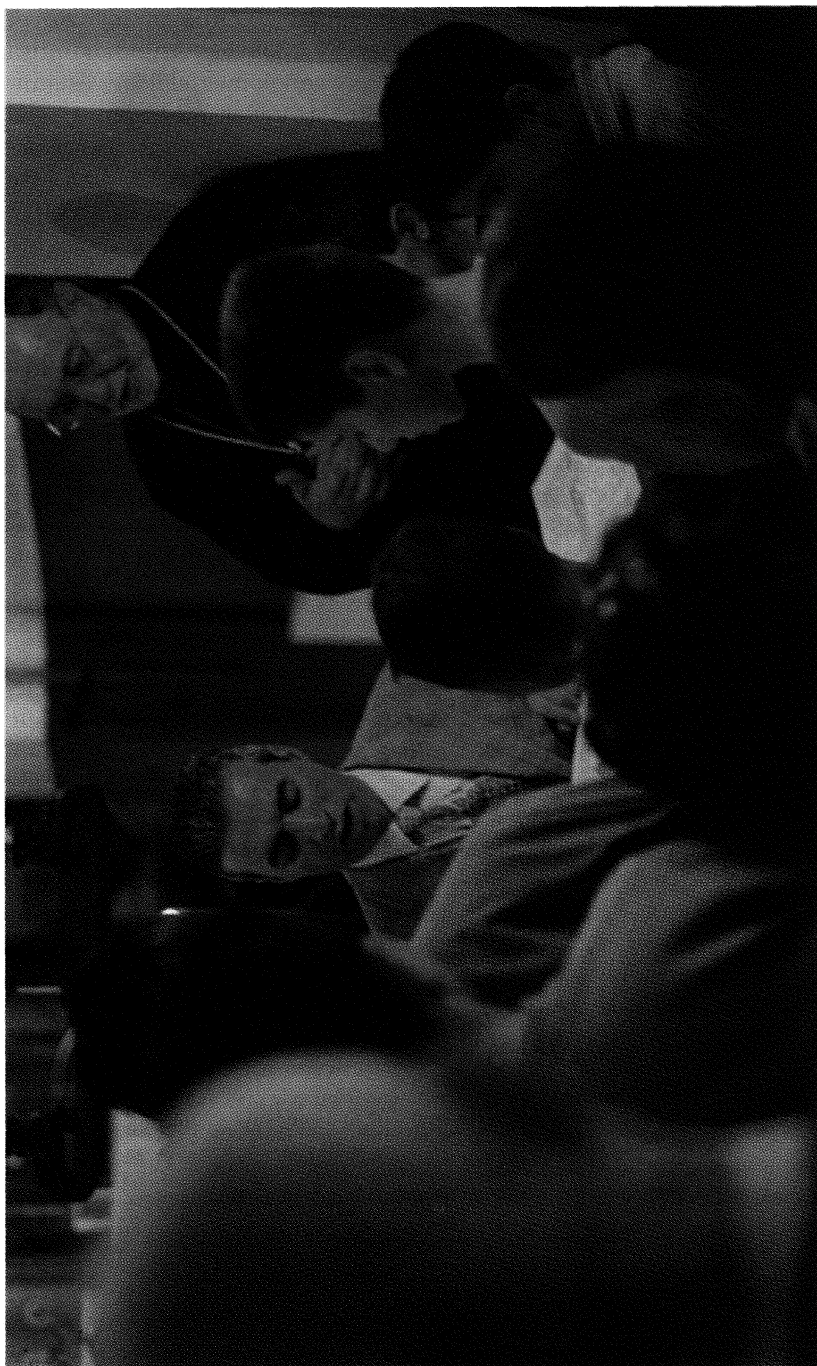
D. B.: Kiemelkedő volt ezek közül Péter, természetesen.

F. M.: És nagyon jellemző, hogy a szír orthodox egyházban, amelyik a pápai primátust persze nem fogadhatja el, Péternek kiemelt helye volt: ő ült és később ő állt Jézus jobbán.

D. B.: Ez azért van, mert Antiochiának egy ideig Szent Péter volt a püspöke. Antiochia az Apostolok Cselekedeteiben úgy fordul elő, mint az a város, ahol először nevezték keresztényeknek Krisztus követőit. És ők nagyon is nagy becsben tartják Péter személyét.

F. M.: Nem is okozna ez problémát, hogyha ma az apostolutódok is hasonló tiszteletben tartanák egymást.

D. B.: Tehát szólította őket. A gyerekek, az „apostolok” egy kis csészében méccsel a kezükben jöttek be, elfoglalták a helyüket. A pap elolvasta a János-evangéliumból a lábmosás történetét, majd a szükséges kellékekkel fölállt.

2. kép. A vállaltanár-diákonus és a gyerekek zsolozsmázás (himnuszénekítés) közben az éneklőszék körül.

F. M.: Fölövezte magát, amint az evangélium mondja. Láttuk, amint az övet magára erősíti, és begyűri az öv mögé a törülőkendőt. Majd egy szubdiákonusa segítségével megmosta a tanítványok lábát, a szövegnek megfelelően, és amikor Péterhez ért, akkor Péter szavait („az én lábaim ugyan meg nem mosod soha”) Péter mondta el. Fölállt és tiltakozott. Utána a pap Jézus nevében válaszolt neki (hogy ti. „ha én téged meg nem moslak ...” — akkor mi lesz). Erre Péter megint válaszolt, hogy „akkor ne csak a lábamat ...” — tehát eljátszották az egész történetet. Nemcsak a lábmosás történt meg, hanem az evangélium szinte színjátékként zajlott le a szemünk előtt.

D. B.: Ez volt tehát a nagycsütörtök esemény-sorozata. Következett erre a nagypéntek.

F. M.: Nagypénteken is este gyűlt össze a közösség, s ugyanazt a feleletős-trófikus, akklamációs, evangéliumos szöveg-dallam szerkezetet olvasták, énekeltek. A szertartás vezérfonala egy nagy passiótörténet volt, melynek a csúcspontja a kereszthódolat. A kereszthódolat volt az egész nagyheti folyamat első kiemelkedő zenei eseménye. Elmondtuk, hogy korábban az ember több órán keresztül valóban azt a monoton és átlagos európai füleknek bizonyára meglehetősen unalmas hangzásvilágot „élvezi”. Mi nagyon élveztük, de ebbe bele kell helyezkedni. Az időérzékelésébe is. És tudni kell, hogy ők is unalmasnak érzik. Ám az egész fölépítettségében látszik, hogy erre az unalomra, erre az előkészítésre föltétlenül szükség van ahhoz, hogy az utána következő zenei és drámai jelenet azt a hatást váltsa ki —és biztosan váltsa ki azt a hatást— amelyet kiváltani képes. Azt, hogy ránk a legkiválóbb európai zeneművek nem mindig tudnak egyformán hatni, valószínűleg annak köszönhetjük, hogy nincsenek így előkészítve. Hogy tudniillik pl. egy Bach-fúga előtt nem hallgatunk több órán vagy több napon át alig néhány hangot használó recitatív tételeket. Mert micsoda átütő hatása lenne, ha előtte ezt hallgatnánk.

Itt, nagypénteken tehát ez volt a középpont, a kereszthódolat szertartása, amikor a pap levette a keresztet a talapzatáról, és beburkolta egy piros kendővel. Ez a piros kendő engem egyébként emlékeztetett a középkori kereszthódolatra, amikor nem egy kis lila kendőt használtak a kereszt leleplezésekor, hanem egy piros miseruhát vagy palliumot, amelyik az Izaiásnál emlegetett véres öltözetet és egyben a főpapi ornátust jelentette.

D. B.: Tehát piros kendőt használt, és ugyanúgy, mint a koptoknál, a négy égtáj felé felmutatta a keresztet. Látszott, hogy ez a pap, aki egyébként egy sokszor világias alkatnak kinéző, bár mindenképpen nagyon értelmes és a közösségét nagyon jól szervező ember, egészen átszellemült a kereszthódolat alatt. A hangján is hallatszott. Amikor fölmutatta a keresztet, és szinte könnyes szemmel elénekelte a hozzá tartozó szöveget. Itt most egyszerűbb volt ez a négy égtáj felé fordulás. Emlékszünk arra talán, hogy a koptoknál ilyenkor metániák, leborulások vannak. Minden égtáj felé száz leborulás.

F. M.: És az ő fölkiáltásaira, amelyeket ezen a nagyon átszellemült, recitatív, de nagy ambitusú dallamon énekelt, válaszolt először a közösség egésze,

utána pedig a női kar, amelyik ekkor már teljes díszben fölvonult. Ebből áll tehát a nagypénteki kereszthódolat szertartása.

D. B.: Azt még érdemes megjegyezni, hogy hogyan rejtették el a szent sírba a keresztet. Tudniillik ...

F. M.: ... a vörös kendővel letakart keresztet mintegy koporsóba rakták, annak is néztük a ládát, de kiderült, hogy nem az. Két rúdra fektették, majd négyen megfogták. Alatta átbújtak az emberek, közben megcsókolták a keresztől lecsüngő piros ruhát. Végül fölrakták ezt a „koporsót” a kijárat fölé.

D. B.: Ez még a szentélyen kívül történt. És ott álltak vele sokáig, és ott bújtak át az emberek és vették át egymástól a tartórudat. A pap elmesélte nekünk, hogy ez állítólag jótékony bajelhárító és mindenféle jót jelentő szertartás, anynyira, hogy a szírek eredeti területén maguk a muszlimok is elmennek ilyenkor a keresztény templomokba, és szintén átbújnak alatta. Legfontosabb hatása —szerintük— a kereszt alatti átmenetnek (ez egy átmeneti rítus, amint ismerjük a vallástudományból) a termékenység. Állítólag a meddő nők ilyenkor át kell hogy menjenek alatta, és a pap szerint maguk a muszlimok is tanúsítják, hogy valóban, ezután teherbe esnek.

F. M.: És amikor a szertartás lezajlott, átvitték az emberek a keresztet ...

D. B.: ... de nem az egész közösség vett ebben részt ...

F. M.: Igen, csak aki odafért. És kitették a bejárati ajtó fölé, hogy valóban, kiemenetkor és bemenetkor a következő napokban —tehát a nagypéntek fönnmaradó részében és nagyszombaton— mindenki ez alatt haladjon át, és csókolja meg a lecsüngő rojtokat.

D. B.: Mindenki átmegy a vér alatt.

F. M.: Igen, a vér alatt, ahogy a szövegből ismerjük.

D. B.: Következett a nagyszombat.

F. M.: A nagyszombat szertartások nélkül zajlik, bár reggel tartottak egy egyszerű misét, egy mellékoltárnál. Ez megint a tér szempontjából fontos. A szír templomnak három oltára van, három önálló szentélyben. Ezt most a mellékoltárokkal oldották meg. Nagyon egyszerű volt a szertartás. Az volt az egyetlen előnye a fölvétel szempontjából, hogy nem volt hangos a villamos és nem kiabáltak a gyerekek. Hiszen dolgoztak az emberek, nekik ez nem volt munkaszünet, sajnós. Másrészt pedig otthon takarítottak, készültek az ünnepre.

D. B.: Sőt, az utcán a templom vakolatát is eltakarította valaki. A lemállott, átázott vakolatot a templom ajtaja mellől. Jellemző, a pap mindig elmondta, hogy ezt önkéntesen végzik az asszonyok, tehát Bécsben —úgy látszik— nem szokásos az sem, hogy a hívek takarítanak húsvétra. Ezt csak a keletiek csinálják.

F. M.: Aztán jött a nagyszombati szertartás, amelynek jellemző módon már nem volt eljátszható mozzanata, hiszen a feltámadást nehéz lenne eljátszani. Mit csináltak ekkor? Megint megvolt az előkészítés, a strófikus énekek, az „al-lilúja”-k és az olvasmányok. Majd a lábmosás, illetve a kereszthódolat helyén egy ünnepélyes, recitált evangéliumolvasás következett. Azért fontos, hogy recitált, mert mindeddig az evangéliumot prózában olvasták, illetve mondták.

3. kép. Ünnepestyevangéliumolvasás a szentélylépcsőről, két méccessel, szemben a diákonusok és szubdiákonusok akklamációkat éneklő csoportja.

4. kép. A qurbano csúcspontja: a pap az oltár fölött kenőőt lebegtet (vö. ripidion, a jelen lapszám 397. oldalán), a középső szubiáikonus az akklamációkat énekli, a két szélső szubiáikonus a cseppettyűs korongokat (hexapterigák?) rázza.

Ebben megint az átgondolt liturgikus dramaturgiát fedezzük föl. Előtte nem azért olvasták, mert nehezükre esett recitálni. Nagyon nem esik nehezükre.

D. B.: Hanem ez hozzátartozik a kopársághoz.

F. M.: Igen, és most következett be, hogy először szólalt meg recitálva az evangélium és ez, valamint a fölolvadás helye a zsolozsma kiemelt pontján az evangélium szövegének olyan drámai töltést adott, mint amilyen a kereszthódolat vagy a lábmosás bírt az előző napokban.

D. B.: Izgalmas, hogy az evangélium fölvezetésébe, majd az egyes szakaszok elolvasása után a nép is bekapcsolódott akklamációkkal.

F. M.: Végül a húsvétvasárnapi föltámadási szertartás! Az eleje egy hasonló imaóra volt, mint amilyeneket eddig hallottunk. Ez reggel 7-kor kezdődött, és itt történt meg az óriási nagy zenei és liturgiai váltás. Egyik pillanatról a másikra. Akkor, amikor ezt befejezve elkezdődött a qurbono, tehát a nagymise.

D. B.: El is mondta nekünk a diákonus, hogy most más dallamon énekelnek. Sokszor szoktunk beszélni a liturgia objektivitásáról és arról, hogy modern, reneszánsz vagy barokk kori szemlélet az, ha bizonyos dallamfordulatoknak vagy egyenesen skáláknak, tempóknak hangulatokat tulajdonítunk, és mintegy ezeknek kellene egy nem teljesen liturgikus szemlélet szerint kifejezniük a szöveget. Ebben, hogy tehát a latin kereszténység nem törekszik első renden a szövegnek valamilyen egyenes kifejtésére dallamfordulatokkal, hangulatokkal, van valami igazság.

F. M.: Mindenesetre nem programzenei szinten törekszik erre.

D. B.: Világos. De magukban a tónusok megnevezésében —és ezt például láttuk a koptoknál is— azt mondják, hogy ez a „kereszt tónusa”. Hogy „szomorú tónus”. És az jellemző a húsvéti tónusokra, amint a megjelölésük is mondja, hogy a „vidámság, a boldogság, az öröm tónusai”.

F. M.: A folyamatot talán meg lehetne fordítani. Nem azt mondani, hogy egy skála vagy dallamfordulat önmagában expresszív, hogy kifejez valamilyen hangulatot, de a liturgia állandó ismétlődésében egész egyszerűen dallamok, tényleges dallamok hozzákapcsolódnak tényleges szituációkhoz, amely szituációknak viszont már töltésük van. Ezzel járják át a dallamot.

D. B.: Ez általánosan kétségkívül így igaz, csak hogy mi, akik nem nőttünk ebben benne, és előzetes elképzelésünk sem volt, azért szintén úgy éreztük, hogy ez a dallamvilág kapcsolódik egy fölfokozott állapothoz.

F. M.: Nagyobb az ambitusa. Megugrik, háromszoros hangterjedelmet használnak, mint korábban.

D. B.: Valóban, a kvárt, kvint terjedelmek után itt hatalmas ambitusok jelennek meg, és ez a fölfokozottság, amely zeneileg is és szövegileg is folyamatban jön létre, valóban úgy érezzük, hogy csúcspontra jut el a qurbonónak például azon a részén, amikor a „qadiso, qadiso”, vagyis a Sanctus megszólal. Azt kell mondani, hogy egészen extatikus érzésekkel énekelnek, és a papon, a közösségen, mindenkin látszik, hogy valami nagyon erőteljes kilépés ez a szó eredeti értelmében. Kilépés a mindennapi liturgiából.

F. M.: Megváltozik a hangerő és a hangszín. A mozgások is megváltoznak, azonnal benépesül az a szentély, amelybe alig léptek be az eddigi napok során.

D. B.: Elhúzzák a függönyt.

F. M.: A nagypénteki passióban akkor, amikor a függöny meghasadásáról olvastak, félig húzták el, mintha tényleg megszakadt volna. Tehát nyitva van az egész, nem titkolják. Itt az eucharisztikus ima is —amelynek mind a görög, mind a klasszikus latin hagyomány inkább csöndes, misztériumos voltát emeli ki— eredeti formájában hangosan, sőt, énekelve mondatik.

D. B.: Nem is zárt függöny mögött megy végbe.

F. M.: Igen, ez nagyon fontos. Csak a kommúnió az, ami rejtettebb. Az egy bensőséges dolog, amikor a pap, illetve a többi áldozók az Istennel egyesülnek. Az átváltoztatás maga a hívő közösségnek, tehát a már beavatottnak nyílt, és nincs is kiemelve, hiszen teológiai értelmét nem vonja kétségbe senki.

D. B.: Ebben a szertartásban a csúcspontot azután egy körmenet jelenti, miután a qurbono befejeződött. Körbejárják a templomot, és hozzátartozik a fölfokozott zeneiséghez, hogy csörgőkkel és cintányérokkal kísérik mindezt. Dallamhangszerek nincsenek a szír egyházban sem, csakúgy mint a koptban vagy az örményben sem. Keleten csak a maroniták használnak lantot, fuvolát, és állítólag újjításként. De ütőhangszerek vannak, és az egyik legjellegzetesebb eszköz egy rúdra tűzött fémkorong, amely a bizánci egyház hexapterigájának felel meg kinézetében

F. M.: Igen. De itt csengettyűk tömegével, lapján egy szeráffel. És más a funkciójuk is: a bizánci egyházban —a körmenetek kivételével— az oltár mögé tűzve sorakoznak. A szíreknél és az örményeknél viszont folyamatosan vagy ütemesen csörgetik őket az egyes szertartások lehangsúlyosabb részein. Ez ősi dolog, már a hellenisztikus misztériumok is használták, a kereszténység előtt, zajkeltő eszközöket, például szisztrumot. A hatása jóval elemibb, mint valami finom hangú kis csengettyűnek.

D. B.: És a körmenet alatt a másik érdekes zenei elem, hogy a nők ululálnak. Az ululálást, vagyis a visongást, az üvöltéshez hasonló artikulálatlan hangok (először hátborzongatónak tűnő) kiadását már a koptoktól is ismerjük, sőt, Dél-Európában is tapasztalható volt valaha. Valószínűleg a mediterrán kultúrkörben általánosan elterjedt, régi rituális elem, amelyet ezek a liturgiák az öröm vagy a gyász jeleként máig megőriztek.

F. M.: A szertartások végül egy nagyon érdekes és megindító visszatéréssel fejeződnek be. A nagypénteki kereszthódolatról már beszéltünk. Hallottuk is a dallamát, miközben fölemeli a négy égtáj felé a pap a keresztet, amelyre a vörös kendőt előzőleg rátekerte. Tehát a véres keresztet mutatja meg. Ugyanennek a keresztnek az akkor látszó oldala a szenvedő Krisztust, a megfeszített testet ábrázolja — a másik oldalán viszont a sírból előlépő, föltámadt Krisztus van bekarcolva. Ezt az oldalát mutatta most a pap. Fehér kendőbe tekerte, és ismét fölmutatta, ugyanazzal a dallammal, de nyilván más szöveget énekelve, a négy égtáj felé. A nép is ugyanúgy felelt, és ugyanazon a dallamon adott hálát a húsvéti eseményekért.

5. kép. A húsvét meghirdetése: a pap a fehér kendőbe burkolt keresztnek a Föltámadottat ábrázoló oldalát fölmutatja a négy égtáj felé.